

Inhoud

Inleiding

Het beste van Bali en Lombok.....	6
Bali	19
De bevolking.....	21
De natuur	26

Geschiedenis en karakteristieken

Belangrijke data.....	32
Vorstendommen en kolonialisme..	35
🔍 Chinese invloeden op Bali ...	45
Religie en rituelen.....	49
🔍 De crematieceremonie	55
📅 Religieuze feesten.....	56
De Balinese keuken	59
🔍 Uit eten.....	63
Uitvoerende kunsten.....	65
🔍 Gamelan.....	71
Kunst en kunstnijverheid.....	73
📅 Voor goden en geesten	78
Buitenactiviteiten	81
Architectuur	87

Reizen door Bali

BALI	99
📍 Zuid-Bali	103
📍 Strandactiviteiten.....	120
📍 Ubud en omgeving	123
🔍 Wandelingen rond Ubud	136
📍 De Gunung Batur en omgeving	146
📍 Oost-Bali	151
📍 De waterparken van Oost-Bali.....	166
📍 Noord-Bali	169
📍 West-Bali.....	179
📍 Het district Tabanan.....	187

Reizen door Lombok

LOMBOK	197
📍 West-Lombok.....	199
📍 De Gili-eilanden	209
📍 Noord- en Oost-Lombok.....	213
📍 Centraal- en Zuid-Lombok	219

Reisinformatie

Vervoer Bali.....	226
Vervoer Lombok.....	230
Praktische informatie.....	232
Taal.....	245
Lezenswaard.....	248

Voor een volledige inhoudsopgave van de Reisinformatie zie pagina 225.

Fotoverantwoording.....	249
Colofon.....	250
Index.....	251

Kaarten

Bali.....	100
Zuid-Bali.....	104
Denpasar.....	106
Sanur.....	110
Nusa Dua en Tanjung Benoa.....	112
De baai van Kuta.....	116
Ubud en omgeving.....	124
Centraal-Ubud.....	130
De Gunung Batur.....	147
Oost-Bali.....	152
Noord-Bali.....	170
West-Bali.....	180
Het district Tabanan.....	188
Lombok.....	200

Voorflap Bali

Achterflap Lombok

HET BESTE VAN BALI EN LOMBOK: TOPBEZIENSWAARDIGHEDEN

Sierlijke tempels, groene sawa's, schitterende stranden, actieve vulkanen, kleurige koraalriffen en fraai aardewerk - hieronder vindt u de hoogtepunten van Bali en Lombok.

◀ **Mason Elephant Park & Lodge.** De meeste olifanten hier zijn gered van de gevolgen van de ontbossing op Sumatra. Bezoekers kunnen hier kennismaken met en alles te weten komen over deze zachtvaardige reuzen. *Zie blz. 143.*

▽ **Odalan.** Vrijwel elke dag vindt er ergens op Bali wel een *odalan* (tempelfestival) plaats - een ideale gelegenheid om kennis te maken met het religieuze leven van de Balinezen. *Zie blz. 56.*

△ **Gili Trawangan.** Het vlak voor de noordwestkust van Lombok gelegen Gili Trawangan heeft schitterende stranden met wit, poederachtig zand. De levendige bars en restaurants zorgen voor een feestelijke sfeer. *Zie blz. 211.*

△ **Jatiluwi.** Bij dit dorp kunt u genieten van prachtige uitzichten op sawa's en bergen. *Zie blz. 193.*

△ **Dansen.** De spectaculairste dans van Bali, *kecak*, wordt alleen door mannen opgevoerd. Zie blz. 68.

△ **Penelokan.** Bij Penelokan hebt u een onvergetelijk uitzicht op de actieve vulkaan Gunung Batur en het kratermeer Danau Batur. Zie blz. 146.

△ **Gunung Kawi.** In de rotswanden van een schilderachtig rivierdal zijn imposante schrijnen en meditatie-nissen uitgehouwen. Zie blz. 144.

▽ **Keramiek.** Het beste aardewerk van Lombok komt uit Banyumetek en Penujak. Zie blz. 203, 220.

△ **Wandelen.** Op Lombok mag u de watervallen en oerbossen van het Nationaal Park Rinjani niet missen. Zie blz. 215.

▷ **Duiken.** Geliefd zijn Tulamben in het oosten, Pulau Menjangan in het noordwesten en de Gili-eilanden voor de kust van Lombok, waar ook goede snorkelmogelijkheden zijn. Zie blz. 81.

HET BESTE VAN BALI EN LOMBOK: ANDERE HOOGTEPUNTEN

De mooiste stranden, de leukste buitenactiviteiten, de interessantste tempels - hier vindt u in één oogopslag het beste dat Bali en Lombok te bieden hebben.

Waterpret in het Waterbom Park.

BALI VOOR GEZINEN

Vogelpark Taman Burung Bali. Exotische vogels uit heel Indonesië: kasuarissen, ijsvogels, neushoornvogels en ruim 250 andere soorten, ondergebracht in een weelderig groen park. Een hoogtepunt is het verblijf met de bedreigde Balinese spreeuw. *Zie blz. 125.*

Taman Tirtagangga. De bassins en fonteinen in deze tuinen worden gevoed door bronwater. Dit koninklijke waterpark is ideaal voor kinderen (ga naar het grotere en schonere bassin in het midden). *Zie blz. 166.*

Waterbom Park. De glijbanen en

spectaculaire waterattracties in het centrum van Kuta zijn een must voor waterratten. Badmeesters houden een oogje in het zeil. *Zie blz. 117.*

Botanische tuinen van Bali. Wandelpaden slingeren door de naaldbossen van deze in de koele noordelijke hooglanden gelegen tuinen. *Zie blz. 176.*

Reef Seen Aquatics. Hier worden jonge zeeschildpads grootgebracht voordat ze in zee worden uitgezet. Bezoekers kunnen er zelfs een schildpadje 'adopter'. *Zie blz. 181.*

TYPISCH BALI

Petulu. Dagelijks keren duizenden witte reigers bij zonsopgang terug naar de bomen bij Petulu. Men gelooft dat de vogels verschijningen van menselijke zielen zijn. *Zie blz. 143.*

Nyepi. Op de eerste dag van het hindoeïstische nieuwjaar mag niemand naar buiten en worden alle lichten uitgedaan. *Zie blz. 57.*

Crematies. Soms is een heel dorp betrokken bij de uitbundige crematieceremonies. *Zie blz. 55.*

Muncan. Op de vooravond van het hindoeïstische nieuwjaar

wordt met een groot mannen- en vrouwenbeeld een paring uitgebeeld als onderdeel van een traditioneel vruchtbaarheidsritueel. *Zie blz. 153.*

Trunyan. De pre-hindoeïstische oorspronkelijke bevolking van Bali cremeert haar doden niet, maar laat de lichamen in open graven vergaan. *Zie blz. 148.*

Makare. Bij dit ritueel in Tenganan (Oost-Bali) gaan mannen elkaar te lijf met doornige pandanbladeren, als offer aan de demonen. *Zie blz. 162.*

Met offers op weg naar een odalan (tempelfestival) in de Pura Silayakti in Padangbai.

Neushoornvogel in het Vogelpark Taman Burung Bali.

DE MOOISTE UITZICHTEN

Tussen Antosari en Pupuan. Als u ten noorden van Antosari via Belimbing en Sanda naar Pupuan rijdt, komt u langs schitterende, op terrassen gelegen sawa's. *Zie blz. 189.*

Pura Pasar Agung. Een prachtig gelegen tempel op de hellingen van de Gunung Agung. *Zie blz. 154.*

Ujung to Amed. Adembenemend uitzicht op de zee en stranden met zwart zand, waar honderden vlerkprauwen liggen. *Zie blz. 164.*

Pura Luhur Uluwatu. Vanaf deze op een hoge

rots gelegen tempel heeft u een spectaculair uitzicht op zee. *Zie blz. 113.*

Straat Lombok. Vanaf de westkust van Lombok kunt u de zon schitterend zien ondergaan boven Bali. *Zie blz. 202.*

Tussen Kuta en Selong Blanak, Lombok. Fantastisch uitzicht op de zuidkust vanaf de door wind en golven geeselde kliffen. *Zie blz. 221.*

Gunung Rinjani, Lombok. Aan de ene kant hebt u uitzicht op het kratermeer, aan de andere op de schitterende kust. *Zie blz. 215.*

Duiker en een school snoekbaarzen bij het wrak van de Liberty voor de kust van Tulamben.

De imposante kust bij de Pura Luhur Uluwatu.

DE MOOISTE STRANDEN

Jimbaran. Aan een pittoreske baai ten zuiden van Kuta vindt u grijswitte zandstranden en helder water, maar nauwelijks opdringerige venters. *Zie blz. 114.*

Nusa Dua. Een kalme zee en witte zandstranden met luxe hotels, ideaal voor gezinnen met jonge kinderen. *Zie blz. 112.*

Seminyak. Een uitgestrekt strand met grijs zand en donderende golven, perfect voor

boogieboarden en surfen. *Zie blz. 118.*

Kuta, Bali. Het strand van Kuta - bekend om zijn zonsondergangen - trekt grote aantallen surfers, zonzonbidders en opdringerige verkopers. Het is goed wandelen op het stevige grijze zand. *Zie blz. 115.*

Pemuteran. Idyllisch strand (deels zand, deels rotsachtig) met enkele boutique hotels. Bij het nabijgelegen Pulau Menjangan kunt u snorkelen en duiken. *Zie blz. 180 en 181.*

Nipah, Lombok. Mooi strand met uitstekende snorkelmogelijkheden. *Zie blz. 206.*

Selong Blanak, Lombok. Een strand met poederachtig wit zand en helderblauw water. *Zie blz. 222.*

Kuta, Lombok. Een geweldig strand aan de zuidkust. *Zie blz. 221.*

Legong-dans in Ubud.

DE MOOISTE TEMPELS EN OUDHEDEN

Pura Puncak Penulisan.

Op terrassen gebouwde tempel aan de krater-rand van de Gunung Penulisan; mistflarden en oude beelden scheppen een mysterieuze sfeer. *Zie blz. 148.*

Pura Luhur Batukau.

Een in het oerwoud gelegen tempel op de Gunung Batukau. *Zie blz. 192.*

Yeh Pulu. Bas-reliëfs van onbekende ouderdom te midden van schilderachtige sawa's. *Zie blz. 141.*

Pura Rambut Siwi.

Tempel op een rots met uitzicht over de kust en rijstvelden. *Zie blz. 184.*

Pura Tanah Lot. Tempel op een eilandje voor de kust. De zonsopgangen trekken drommen bezoekers. *Zie blz. 119.*

Brahma Arama Vihara. Kleurige Theravada-boeddhistische tempel in Thaise stijl, op een heuvel met een weids uitzicht. *Zie blz. 174.*

Pura Beji. Torens van roze zandsteen, versierd

met verfijnd beeldhouwwerk. *Zie blz. 172.*

Goa Gajah. Een enorme, opengesperde muil vormt de ingang van deze oude grot. *Zie blz. 138.*

Pura Taman Ayun. Mooie tempel met enkele meru (pagodes), omringd door een gracht. *Zie blz. 190.*

Pura Ulun Danu Bratan. Bijzonder fotogenieke tempel aan een meer. *Zie blz. 175.*

Pura Tirtha Empul.

Drukke tempel met een heilige bron. *Zie blz. 144.*

Pura Lingsar, Lombok.

Aanhangers van diverse religies komen hier bidden. *Zie blz. 204.*

Pura Suranadi, Lombok. Een van de heiligste en oudste tempels van Lombok. *Zie blz. 205.*

Pura Batu Bolong, Lombok. Indrukwekkende tempel, gelegen aan de rand van een hoge klif. *Zie blz. 205.*

Taman Narmada, Lombok. Een complex met bassins, een meer, een tempel en weelderige tuinen. *Zie blz. 204.*

BIJZONDERE UITVOERENDE KUNSTEN

Gambuh. Verfijnde hofdans, opgevoerd in tempels. *Zie blz. 68.*

Barong- en rangda-dans. Opwindende rituele dans; de deelnemers raken in trance en steken zichzelf met dolken. *Zie blz. 65 en 66.*

Legong. Een populaire verhalende hofdans die wordt uitgevoerd door jonge meisjes. *Zie blz. 67.*

Wayang kulit. Een intrigerend schaduwspel met wajangpoppen. *Zie blz. 69.*

Senggigi-festival, Lombok. Elk jaar in juli, met de beste traditionele opvoeringen uit alle delen van het eiland. **Taman Budaya, Lombok.** Het enige vaste podium van Lombok waar vaak traditionele opvoeringen te zien zijn. *Zie blz. 203.* **Peresean-gevechten, Lombok.** Mannen met bamboestokken en schilden van koeienhuid strijden met elkaar. (Vraag in uw hotel waar de uitvoeringen worden gehouden.) *Zie blz. 221.*

Heilige bron in de Pura Tirtha Empul, dicht bij Ubud.

De grote gendang belek-trommels van Lombok.

DE BESTE CLUBS EN BARS

Ku De Ta, Seminyak.

Trendy restaurant, waar alles draait om zien en gezien worden.

Jazz Café, Ubud. Voor de echte jazzfans. Heerlijke cocktails en maaltijden.

The Office Bar & Restaurant, Senggigi.

Gezellige bar aan het strand van, waar u kunt genieten van de fantastische zonsondergang.

Marina. De populairste

nachtclub van Senggigi, met livemuziek.

Pyramid Club Bali.

Nachtclub tussen Kuta en Seminyak.

Square Restaurant & Lounge, Senggigi, Lombok.

Stijlvolle en moderne gelegenheid. **Horizontal.** Trendy, levendige bar op Gili Trawangan. Goede muziek en margarita's aan het strand.

DE BESTE MUSEA EN GALERIES

Neka Art Gallery.

Een van de beste collecties Balinese en Indonesische schilderkunst. *Zie blz. 132.*

Taman Werdi Budaya.

Een goede verzameling van de verschillende Balinese vormen van beeldende kunst. *Zie blz. 108.*

Seniwati Gallery of Art.

Deze kleine galerie is gespecialiseerd in

schilderkunst van vrouwen uit heel Indonesië. *Zie blz. 125.*

Museum Puri Lukisan.

Goed museum met een grote collectie traditionele en moderne kunst uit Bali. *Zie blz. 131.*

Agung Rai Museum of Art.

Museum van een lokale kunsthandelaar, met een mooie collectie Balinese en Indonesische kunst. *Zie blz. 135.*

TYPISCH LOMBOK

Gendang belek.

Traditionele muziek met de grote trommels waar Lombok om bekendstaat (vraag in uw hotel waar de uitvoeringen plaatsvinden).

Bau nyale-festival. Elk jaar in februari aan het strand van Mandalika bij Kuta. *Zie blz. 221.*

Ayam Pelecing. Gebakken kip in een bijzonder hete chilisaus: een specialiteit van Lombok.

Toeristen in Ku De Ta, Seminyak.

Balinese kunst.

DE BEVOLKING

Gemeenschappelijke deelname aan traditionele rituelen ter viering van de levenscycli geeft zin aan het leven van Balinezen. Hoewel veel jongeren wegtrekken om in de welvarende toeristencentra te gaan werken, speelt het dorpsleven op Bali een nog even grote rol als vroeger.

Brahma, de hindoegod van de schepping, en Siwa (Shiva), de god van de reïncarnatie, maakten menselijke figuren van deeg. Hun eerste baksel was bleek, het tweede zwart verbrand. Het laatste was echter goudbruin - perfect - en werd door de goden tot leven gewekt als de eerste Balinezen.

In de 8e eeuw voerde een legendarische Javaanse heilige zijn volgelingen naar het destijds onbewoonde, ruige Bali. Velen stierven er, waarop de overlevenden terugkeerden naar Java. Nadat hij om de zegen van de goden had gesmeekt, ging de heilige met een kleinere groep terug naar Bali en stichtte er permanente nederzettingen. Deze eerste eilanders zijn de voorouders van de huidige Bali Aga, de oorspronkelijke Balinezen (zie blz. 22).

Afkoms en taal

Alle mythes en legendes terzijde, de Balinezen vormen een van de vele Austronesische etnolinguïstische groepen in het immense gebied dat zich uitstrekt van Taiwan tot Nieuw-Zeeland en van Paaseiland tot Madagascar. De meeste van deze Austronesische afstammingsgroepen wonen in Indonesië, de Filipijnen, Maleisië en de Polynesische eilanden.

Hoewel de Balinese taal taalkundig gezien vooral verwant is aan de talen van de eilanden ten oosten van Bali, is hij sterk beïnvloed door het Javaans. Het is een rijke, moeilijke taal die - in een land met ruim 255 miljoen inwoners - door meer dan 4 miljoen Balinezen wordt gesproken. Als etnische en religieuze minderheid in Indonesië zijn de Balinezen trots op hun taal, die ze, behalve op kantoor en op school, het grootste deel van de tijd gebruiken. Het gesproken Balinees kent verschillende niveaus, al naar

Inwoners van Seseh, Tabanan.

gelang de kaste, status, leeftijd en de relatie tussen de sprekers. Vrienden en gelijken praten Laagbalinees. Een burger spreekt Hoogbalinees tegen een meerdere of oudere, die afhankelijk van de vertrouwdheid en het verschil in status antwoordt in het Middel- of Laagbalinees. Middelbalinees wordt het meest gesproken. In een gesprek met een belangrijk persoon, zoals een hogepriester, worden speciale beleefdheidsfrases in acht genomen.

De 10e-eeuwse taal Kawi of Oudjavaans wordt voornamelijk in de poëzie en op het toneel gebruikt. In het theater spreken acteurs die de rol van goden en vorsten spelen Kawi. Omdat maar weinigen deze taal begrijpen, zorgen speciale tolken voor een vertaling.

door geesten en dat het leren communiceren met een bepaalde geest de enige kans op genezing is. Deze geest neutraliseert niet alleen de ziekte, maar zal ook met de patiënt samenwerken om anderen te genezen. Er zijn verschillende manieren om genezer te worden. Velen leden zelf ooit aan een ernstige ziekte en zochten hulp bij een *balian*. Ze kregen genezende krachten door contact met de geesten tijdens hun behandeling of door samen met de *balian* te studeren.

Genezers hebben vaak een bepaalde specialisatie, die soms eerder onder de traditionele

dan onder de spirituele geneeskunst valt. Een *balian tulang* is gespecialiseerd in het zetten van gebroken botten, terwijl een *balian manak* een vroedvrouw is. De *balian tenung* voorspelt de toekomst, en een *balian usada* geneest met behulp van een *lontar* (palmsbladmanuscript), die magische kennis over geneeskunst bevat. Hoewel veel *balian usada* bijzonder goed onderlegde wetenschappers zijn en geconsulteerd worden omdat ze de manuscripten kunnen interpreteren, zou het de *lontar* zijn waarvan de magische energie uitgaat.

Een priester sprenkelt heilig water tijdens een ceremonie.

TRANCE EN BEZETENHEID

Een jongen rent blootsvoets met zijn hobbelpaard over hete kolen. Een huilende vrouw krijst in een oude taal die ze nooit geleerd heeft. Een man loopt naar een gemaskerde heksenfiguur om haar met zijn dolk te steken, maar steekt deze dan in zijn eigen borst zonder een wond achter te laten. Een jonge danser staat op de schouders van een man en leunt met gesloten ogen achterover. Dergelijke gebeurtenissen zijn heel gewoon in Balinese rituelen.

Trance en bezetenheid, doorgaans aangeduid als *kerauhan* of *kesurupan*, zijn manifestaties van bovennatuurlijke krachten, die heilige mensen, kleine kinderen en andere uitverkorenen in staat stellen buitengewone

prestaties te leveren. Dergelijke gebeurtenissen kunnen bijvoorbeeld plaatsvinden tijdens *rites de passage*, genezingsrituelen of tijdens een ceremonie of tempelfeest. Op deze manier maken de goden en geesten hun goedkeuring of misnoegen kenbaar. In de hoop de geesten te behagen wordt er nauwkeurig geluisterd naar alles dat door iemand die bezeten is wordt gezegd.

Iemand kan bezeten raken vanwege bijvoorbeeld een offer dat niet is gebracht, een ongepaste daad of een goddeloze aanwezigheid. De bezetene wordt weer bij zinnen gebracht met plenzen heilig water (*tirta*). Voor Balinezen is dit allemaal de gewoenste zaak van de wereld.

UIT ETEN

Op Bali vindt u restaurants met kookstijlen uit alle windstreken, en de prijzen zijn vaak verrassend laag.

Sinds het eind van de vorige eeuw zijn er op Bali honderden restaurants geopend, die een keur aan keukens uit alle werelddelen vertegenwoordigen. De meeste - en beste - internationale restaurants bevinden zich in en rond Seminyak, Petitenget en Kerobokan (waar de innovatieve eetgelegenheid La Lucciola is gevestigd); Jalan Laksmana/Kayu Aya in Seminyak heeft niet voor niets de bijnaam 'Eat Street' gekregen. Sindsdien heeft deze restaurant-trend zich over het hele zuidelijke deel van het eiland verbreid. Ook in Ubud is tegenwoordig een aantal van de betere restaurants van Bali te vinden. Zelfs in tamelijk afgelegen streken als Lovina (aan de noordkust) en de regio rond Amed (aan de oostkust) bevinden zich enkele uitstekende [zij het wat eenvoudiger] internationale restaurants, die gezien het gebodene beslist niet duur zijn.

De eetgelegenheden op Bali variëren van eenvoudige *warung* (eetstalletjes) tot chique restaurants. Ooit werden er alleen plaatselijke of Indonesische gerechten geserveerd, maar inmiddels heeft de bezoeker de keuze uit meer dan tien internationale keukens. Authentieke Balinese restaurants als Bumbu Bali (in Nusa Dua), Merah Putih en Sate Bali (beide in Seminyak) zijn er echter nauwelijks.

De diversiteit loopt uiteen van Griekse tavernes (Mykonos in Seminyak), Marokkaanse restaurants (Khaima in Seminyak) en gelegenheden met huisgemaakte pasta's (Massimo in Sanur) tot chique restaurants met een verfijnde keuken (Mozaic en CasCades in Ubud). Ook qua locatie is er keuze te over. Zo biedt Kudus House in Ubud een magnifiek uitzicht over de rivier de Ayung, terwijl u in Seminyak bij La Lucciola en Ku De Ta aan het strand kunt genieten van een onvergetelijke zonsondergang. Bij Sarong in Petitenget en Slippery Stone in Batubelig dineert men in een romantische tuin, tijdens het ontbijt bij Villa Agung of Kubu Lalang in Lovina kunt u dolfinen zien, en bij Café Indah in Amed eet u tussen de vissersboten.

Internationale koks die op Bali zijn neergestreken, hebben heerlijke fusiogerechten ontwikkeld. Onder welke noemer deze manier van koken ook gepresenteerd wordt - Pacific Rim, modern-Australisch, modern-Frans, Californisch, nieuw-Aziatisch of welke fantasie naam er ook maar voor verzonnen is - hij

Sushi en oesters in Ku De Ta.

wordt gekenmerkt door een slimme combinatie van Aziatische smaken en westerse bereidingswijzen.

In kundige handen kan de juiste balans sensationele resultaten opleveren. Zo staat het in Tuban gevestigde Blue Fin bekend om een uitmuntend gerecht van sint-jakobsschelpen, inktvis en garnalen met een mayonaise met pepertjes en een viskuitsaus. Mamasan in Seminyak serveert kruidige Aziatische standaardgerechten waar een creatieve draai aan is gegeven, zoals Pekingend met *hoisin*-saus, Thaise koekjes met een saus van zoete pepertjes, en zwarte kleefrijst met mango en dikke kokosmelk.

Bali begint steeds meer een bestemming te worden waar naast surfers en zonzonabidders ook liefhebbers van lekker eten aan hun trekken komen.

KUNST EN KUNSTNIJVERHEID

Kunst werd op Bali van oorsprong gezien als een verplichting aan de goden. Dat is nog steeds zo, ook al hebben veel kunstvormen door het toerisme een commerciële inslag gekregen. Niettemin getuigen houtsnijwerk, stenen beelden, textiel, metaalwerk en schilderijen dikwijls van verbluffend vakmanschap.

Balinese kunst komt voort uit religie en niet uit de behoefte om iets moois te maken. Bronzen en stenen sculpturen van 2000 jaar oud hebben de tand des tijds doorstaan, maar kunstwerken van zachtere materialen zijn in het tropische klimaat verloren gegaan - vulkanisch gesteente erodeert snel, schilderdoek rot door de hoge luchtvochtigheid weg en houtsnijwerk valt ten prooi aan termieten. Ook door aardbevingen en vulkaaneruptions zijn tal van kunstwerken verwoest.

Kunstzinnigheid komt op Bali niet alleen tot uitdrukking in dans, muziek, beeldhouwwerk en schilderkunst, maar ook in offers bij religieuze ceremonies (zie blz. 78). Uiteraard bezitten niet alle Balinezen het gevoel voor originaliteit dat de echte kunstenaar onderscheidt, maar niettemin zijn velen bijzonder vakbekwaam. Sommige dorpen zijn over het hele eiland befaamd om de families die van oudsher eersteklas kunstnijverheidsproducten maken.

De granulatietechniek, waarbij bolletjes zilver en gedraaide zilveren draadjes behoedzaam worden verhit en ter decoratie aangebracht op een voorwerp, maakt het Balinese zilverwerk extra fraai.

Beeldhouw- en houtsnijwerk

De beeldhouwkunst gaat vele eeuwen terug, toen tempels en paleizen van symbolische decoraties werden voorzien. In veel bouwwerken zijn tropisch hardhout en *paras* (tufsteen) gebruikt voor poorten, balken en pilaren. Houtsnijwerk, ornamenten en koffers voor gamelaninstrumenten zijn dikwijls beschilderd en versierd met bladgoud. In de jaren dertig van de vorige eeuw

Tufstenen beelden in Batubulan.

begonnen veel kunstenaars de religieuze vormen los te laten en zochten nieuwe inspiratie in de mythologie en het dagelijks leven. Zij creëerden onder andere fantasievolle sculpturen met verwrongen, sterk uitgerekte vormen. Veel kunstenaars lieten zich inspireren door de natuurlijke vormen van takken en boomwortels.

Tegenwoordig komt het meeste beeldhouwwerk uit het district Gianyar. In Mas, Peliatan, Selakarang en Kemenuh gebruikt men hout, in Batubulan en Singapadu steen en in Tampaksiring kokosnoten en de botten van vee.

Maskers

In het Westen zet men meestal een masker op om te doen alsof men iemand anders is, maar een

REIZEN DOOR BALI

Een gedetailleerde gids van het hele eiland, waarbij de belangrijkste bestemmingen met een cijfer (of letter) zijn aangegeven op de kaartjes. (bijvoorbeeld **1**).

Tuinier van de Botanische Tuinen van Bali in het noorden.

Alle clichés die de reiswereld kent, zijn al eens gebruikt om Bali te beschrijven: exotisch, verleidelijk, betoverend, magisch, fascinerend. En hoe afgezaagd ze ook zijn, deze aanduidingen sommen de charmes van het eiland bondig op.

Voor een klein eiland in de grootste archipel ter wereld biedt Bali een verbluffende variatie. In het zuidelijke district Badung, het stedelijke en commerciële centrum van Bali, wordt dag en nacht feestgevierd, vooral in de badplaatsen Kuta, Legian en Seminyak. Toch gaat achter die luidruchtige commercie wel degelijk ook een traditioneler Bali schuil. In de districten Gianyar en Bangli worden de contouren minder scherp, de dorpen kleiner, en is de cultuur minder beïnvloed door het Westen. Bali's eerste vorstendommen vochten om dit vruchtbare land en hebben er tal van oude tempels nagelaten. Vooral de streek rond Ubud is een paradijs voor cultuurliefhebbers; veel dorpen in de omgeving zijn gespecialiseerd in de een of andere traditionele kunstvorm.

De districten Klungkung en Karangasem in het oosten worden gedomineerd door de hoogste berg van het eiland, de Gunung Agung. In de dorpjes leven kunstzinnige tradities en oude gebruiken voort. De noordkust van het eiland, het district Buleleng, is grotendeels agrarisch. Hier groeit van alles, van specerijen tot druiven en aardbeien. De bergen lopen er bijna door tot aan de smalle, zwarte stranden en de zee, die meestal kalm is.

Het dunbevolkte West-Bali - het district Jembrana en een deel van Buleleng - is op sommige plaatsen droog, op andere vochtig; veel toeristen komen er niet. Dit gebied kent een grote culturele diversiteit; ook ligt er een nationaal park waar veel zeldzame dieren leven. Het district Tabanan in het zuidwesten is de rijstschuur van Bali. De glooiende vlakten worden bevoloed door water uit de kratermeren van enorme vulkanen.

Neem de tijd om de talloze contrasten van dit prachtige eiland op u in te laten werken. Behalve een fantastisch landschap treft u er een intense spiritualiteit en een gastvrije, vriendelijke bevolking, die toeristen beschouwt als *tamu* - gasten.

De Pura Ulun Danu Bratan, Bali.

ZUID-BALI

Hoewel de zee volgens de Balinese kosmologie onheil brengt, behoren de zandstranden van Zuid-Bali tot de grootste trekpleisters van het eiland. Hier vindt u tevens de grootste keuze aan hotels, restaurants, bars en winkels, evenals enkele tempels, markten en musea.

Zuid-Bali is voor de meeste bezoekers de eerste bestemming die ze na aankomst op het vliegveld aandoen. En dat is geen wonder. Hier liggen de beste stranden en is een toeristische infrastructuur met voor elk wat wils, van luxueuze resorts en verfijnde restaurants tot trendy bars en fantastische wellnesscentra. De drukke stranden overdag en de kroegen en dansfeesten in de avond mogen dan de rust tijdens de vakantie niet ten goede komen, dit deel van Bali is wel een van de grootste trekpleisters van het eiland.

Ngurah Rai International Airport en Denpasar, een typisch Indonesische stad, liggen in het district **Badung** in Zuid-Bali. Ten zuiden van Denpasar vindt u aan de zuidwestkust de toeristenplaatsen Kuta, Legian, Seminyak en Jimbaran en aan de zuidoostkust Sanur, Nusa Dua en Tanjung Benoa. Zuid-Bali beslaat slechts een tiende deel van het eiland, maar is wel het dichtstbevolkte gebied.

DENPASAR

De hoofdstad van Bali, **Denpasar** ❶ ('Ten noorden van de markt'), is een metropool met zo'n 800.000 inwoners. In de altijd drukke stad, met zijn bochtige steegjes, onlogische eenrichtingsstraten en penetrante geuren, rijden meer auto's per inwoner dan in Jakarta, de hoofdstad van Indonesië. De meeste bezienswaardigheden liggen vrij dicht bij elkaar.

Op de hoek van de Jalan Udayana en de Jalan Surapati ligt het plein **Taman Puputan** ❶, een goed startpunt voor een bezoek aan diverse bezienswaardigheden van Denpasar. Dit grote open grasveld herinnert aan de laatste slag tussen de koning van Badung en de Nederlandse troepen in 1906. Duizenden, slechts met krissen en speren bewapende, Balinese strijders stormden op naar de linie Nederlandse soldaten een zekere dood tegemoet - de rituele vorm van zelfmoord die *puputan* wordt genoemd. Deze afslachting van 600 tot

Kaarten blz. 104, 106, 110, 112 en 116

Surfer op Kuta Beach.

WANDELINGEN ROND UBUD

Onderweg ziet u boeren aan het werk op rijstvelden, jongens die eenden hoeden, en vrouwen die tempeloffers op hun hoofd dragen.

Voor de meeste wandelingen die hierna worden beschreven moet u gebruikmaken van een *bemo* (minibusje) of uw hotel vragen om vervoer te regelen om u naar het beginpunt te brengen. Start vroeg in de ochtend als het nog koel is en neem water, wat versnaperingen, een insectenwerend middel, een hoed en (in het regenseizoen) een kleine opvouwbaar paraplu mee. Het is ook mogelijk een wandeling met gids te maken door de sawa's in de omgeving van Ubud.

Van Penestanan naar Monkey Forest (10 km). Ga de trap tegenover het Tjampuhan Hotel op en wandel

Eenden in een rijstveld bij Ubud.

1,5 km door Penestanan. Loop vervolgens 3 km in zuidelijke richting via Katik Lantang naar Singakerta. Sla bij het kruispunt linksaf naar Dangin Labak en wandel oostwaarts over een brug naar Nyuhkuning. Sla bij de eerste weg linksaf en volg deze 1 km naar Monkey Forest en terug naar Ubud.

Van Kutuh naar Petulu (9 km). Begin halverwege de middag. Loop vanuit het centrum van Ubud oostwaarts en neem de zijweg naar Kutuh. Loop vervolgens 4 km heuvelopwaarts naar Junjungan. Sla bij de T-splitsing rechtsaf en wandel eerst oost- en vervolgens noordwaarts naar weer een T-splitsing. Sla ook hier rechtsaf. Loop nu 2 km heuvelafwaarts naar Petulu om de duizenden witte reigers te zien die hier voor zonsopgang neerstrijken. Daal daarna verder af naar een Y-splitsing en neem hier zo mogelijk een *bemo* naar Ubud. Wandel anders nog 2 km in zuidelijke richting naar Ubud.

Van Bedulu naar Pejeng (6 km). Laat u door een *bemo* tegenover de Goa-gemeenschapshal in Bedulu afzetten en sla linksaf een omhooglopende weg naar de doorgaande weg naar Pejeng in. Sla bij de eerste zijweg linksaf naar de Pura Pusering Jagat. Wandel westwaarts naar de gemeenschapshal van Pande en sla eerst rechts- en vervolgens linksaf bij een tempeltje op een T-splitsing. Volg deze weg; vervolgens kunt u kiezen uit twee mogelijkheden:

a) Wandel rechtdoor naar de **Pura Batan Bingin**, met zijn prachtige sculpturen en enorme bomen. Op de buitenmuren zijn basreliëfs met taferelen uit het *Ramayana*-epos te zien. Volg de weg om de tempel heen naar een Y-splitsing en sla rechtsaf.

b) Ga bij de eerste T-splitsing linksaf naar Tatiapi en daarna zuidwaarts naar de **Candi Tebing Kelebutan**. Volg een pad omlaag over een begraafplaats naar de uit rotsen gehouwen gevel van de tempel. U kunt hier in de rivier zwemmen. De route gaat verder via Dukuh, waar u ook bij de Pura Beji Bun (1 km west- en dan zuidwaarts) en bij de Pura Beji Taman Sari (1 km verder naar het noordwesten) kunt afkoelen. Bij beide tempels zijn baden. Volg de weg omhoog naar een Y-splitsing en sla linksaf.

Zowel route a als route b leidt naar **Sala**. Sla bij de gemeenschapshal linksaf, daal 1,5 km af naar de rivier en ga aan de overzijde omhoog naar het beeld van Arjuna en terug naar Ubud.

In Penelokan staat het **Batur Volcano Museum 4** (Jalan Kintamani, Penelokan, dagelijks open 8.00-16.00 uur), dat gewijd is aan de geheimen van het vulkanisme. Ook kinderen zullen dit museum geweldig vinden vanwege de interactieve spelletjes, de computer-simulaties en drie 20 minuten durende filmvoorstellingen (alleen voor groepen). In 2016 is in Penelokan het nieuwe **Museum Geopark Batur** geopend.

De Pura Ulun Danu Batur

De doorgaande weg loopt 4 km langs de kraterrand naar de **Pura Ulun Danu Batur 5** (overdag open), na de Pura Besakih de belangrijkste tempel van Bali. Het complex met meer dan honderd schrijnen ligt op een spectaculaire en vredige locatie met uitzicht over de vulkaan en het meer. De rituelen in deze tempel worden opgedragen aan Ida Betari Dewi Danu, de godin van het meer.

In 1917 vond er een grote uitbarsting van de Gunung Batur plaats. De aardbevingen verwoestten duizenden huizen en tempels en kostten meer dan duizend mensen het leven. Lava

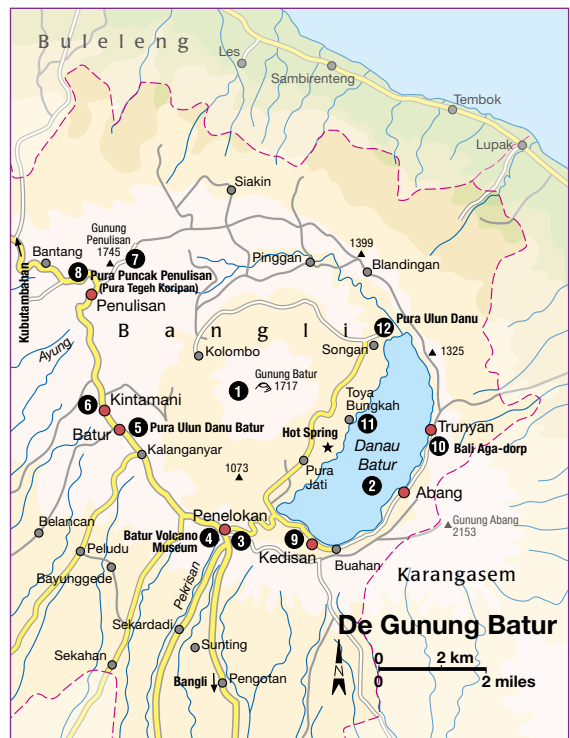
stroomde het dorpje Songan (zie blz. 149) binnen, maar kwam vlak voor de tempel op miraculeuze wijze tot stilstand. De bevolking beschouwde dit als een gunstig voorteken en een extra reden om hier de godin te blijven vereren.

Bij een eruptie in 1926 werd de tempel bijna onder lava bedolven, waarna de dorpsbewoners hem verplaatsten naar de huidige locatie aan de kraterrand. De hoge poorten bieden toegang tot met zwarte kiezels bedekte binnenplaatsen. Rijen *meru* (pagodes) tekenen zich af tegen de hemel. De grootste is in het midden is gewijd aan de godin van het meer, de andere zijn voor goden van de bergen en de vorstenhuizen.

Kintamani en Penulisan

Net voorbij de Pura Ulun Danu Batur ligt het dorpje **Kintamani 6**. Inscriptions uit de 10e eeuw wijzen erop dat in dit gebied een van de eerste vorstendommen van Bali heeft gelegen. Tegenwoordig herinnert vrijwel niets meer aan de glorie van weleer. Om de twee dagen wordt 's morgens in de hoofdstraat een groenten- en fruitmarkt gehouden.

Beeld in de Pura Ulun Danu Batur.

van de 19e eeuw geboren en danste al op zesjarige leeftijd. Begin jaren twintig van de vorige eeuw vervolmaakte hij de spectaculaire solodansen *kebyar duduk* en *kebyar trompong* (zie blz. 69), die enkele jaren eerder tot ontwikkeling waren gekomen in het noorden van Bali. Hij toerde ook door Europa, waar zijn gracieuze dansen het publiek in vervoering brachten.

In het oosten van de stad staat het **Museum Subak** (ma. t/m do en za. 8.00-17.00, vr. 8.00-13.00 uur), dat gewijd is aan de spil van Tabanans economie: de rijstbouw. Hoewel rijst een zeer belangrijke plaats in het Balinese leven inneemt, trekt dit museum maar weinig bezoekers. De expositie van landbouwwerktuigen door de jaren heen en het beeldende traject van de rijst van sawa tot keuken zijn echter zeer de moeite waard. Vraag of u het aangrenzende traditionele huis met rijstschuur (*lumbung*) mag zien.

De route naar Pupuan

Een bochtige weg in westelijke richting voert naar **Antosari** ②. Aan weerszij-

den ziet u zo ver het oog reikt op hellingen aangelegde sawa's. Ook vanaf uitzichtpunten in verder naar het noorden gelegen dorpjes als **Belimbing** ③ en **Sanda** ④ hebt u een spectaculair uitzicht op de sawa's. De weg loopt verder naar **Pujungan**, waar een afslag naar rechts (een onverharde weg) naar een mooie waterval leidt.

Vanaf Pujungan tot aan **Pupuan** ⑤ wordt het beeld van het landschap bepaald door sawa's, kruidnagel- en koffieplantages. In Pupuan kunt u kiezen uit twee mogelijkheden. Als u naar het noorden gaat, bereikt u na circa 12 km Mayong en kunt u helemaal tot aan de kust bij Seririt doorrijden. In zuidelijke richting loopt een bochtige weg via Tista, Manggissari en Asahduren omhoog naar Pekutatan in het westen van Bali.

Krambitan

Ongeveer 3 km ten westen van de stad Tabanan ligt **Krambitan** ⑥. Nakomelingen van het vorstenhuis van Tabanan bezitten hier de prachtige, sfeervolle 17e-eeuwse paleizen **Puri Anyar**

In het Museum Subak is een goed gedocumenteerde expositie over de rijstbouw op Bali te zien.

Rijst op de sawa's bij Belimbing.

DE GILI-EILANDEN

Liefhebbers van tropische eilanden prijzen de Gili-eilanden om hun uitstekende snorkel- en duiklocaties en prachtige stranden. Wie wit zand en zeegroen water met kleurige koraalriffen en vissen niet genoeg vindt, kan naar 'party-eiland' Gili Trawangan gaan.

De drie Gili-eilanden, niet ver van de noordwestkust van Lombok, trekken met hun heldere water, goede duik- en snorkellocaties, de talloze strandcafés en ontspannen ambiance al jaren bezoekers van over de hele wereld. 'Gili' betekent 'klein eiland'. In feite liggen er 26 Gili-eilanden voor de kust van Lombok; de drie bekendste worden aangeduid als 'de Gili's'. Liefhebbers van tropische eilanden zullen de Gili's net zo aantrekkelijk vinden als de eilanden voor de zuidkust van Thailand en de atollen van de Malediven.

In het afgelopen decennium heeft elke Gili een eigen identiteit ontwikkeld. Oorspronkelijk waren de eilanden het domein van rugzaktoeristen en avontuurlijke reizigers, maar inmiddels trekken de Gili's zowel budget- als meer welgestelde toeristen, van duikliefhebbers tot gezinnen en stellen van alle leeftijden.

De Gili's zijn vlakke, spaarzaam begroeide koraaleilanden waar maar weinig regen valt. Voor het gevoel is het hier vaak veel warmer dan op het vasteland. Er is geen zoet water op de eilanden, dus bereid u voor op een zoutwaterdouche. Drinkwater komt voornamelijk uit putten of van het vasteland, waardoor het noodzakelijk is er zuinig mee om te springen. Drink alleen water uit flessen, eet goed gekookt voedsel en kies een hotel waar de kamers voorzien zijn van muskietennetten. Er hebben zich verschillende fatale gevallen van metha-

nolvergiftiging voorgedaan; wat alcohol betreft kunt u zich daarom het beste beperken tot bier. De enige vorm van vervoer - afgezien van de benenwagen - is de *cidomo* (paard-en-wagen).

Een flink aantal gerenommeerde en internationaal erkende duikscholen op Lombok organiseert excursies naar de Gili-eilanden. Hoewel een groot deel van het koraal in de ondiepe wateren verwoest is door de dynamietvisserij en in 1997 is afgestorven ten gevolge van El Niño is er in de wateren voor de stranden nog altijd genoeg te zien. Op grotere

 Kaart
blz. 200-201

Aan het strand van Villa Julius op Gili Trawangan.

BALI EN LOMBOK

REISINFORMATIE

Vervoer: Bali

Reizen naar Bali	226
Met het vliegtuig.....	226
Met de minibus of auto.....	226
Met de bus.....	226
Met de veerboot	227
Vervoer op Bali	227
Vanaf de luchthaven.....	227
Oriëntatie	227
Openbaar vervoer	228
Privévervoer.....	228
Te voet	229
Dokars	229

Vervoer: Lombok

Reizen naar Lombok	230
Met het vliegtuig.....	230
Met de boot.....	230
Vervoer op Lombok	230
Vanaf de luchthaven.....	230
Oriëntatie	230
Privé- en openbaar vervoer ..	231

Praktische informatie

Accommodatie	232
Adressen	232
Alarmnummers	232
Alleenreizende vrouwen.....	233
Ambassades en consulaten ..	233
Bagagedepot.....	233
Belastingen en fooien.....	233
Douane	233
Economie	234
Elektriciteit.....	234
Entreegeld.....	234
Etiquette.....	234
Excursies.....	235
Fotografie.....	235
Gehandicapte reizigers	235
Geldzaken.....	236

Gezondheid en

medische zorg.....	236
Homoseksualiteit.....	238
Internet	238
Kaarten	238
Kleding	238
Klimaat.....	239
Kunst en cultuur.....	239
Leeftijdsbeperingen.....	239
Media.....	239
Officiële feestdagen	240
Openbare toiletten	240
Openingstijden	240
Post	240
Reisbudget	241
Reizen met kinderen	241
Roken	241
Sport.....	241
Telecommunicatie.....	242
Tijdzone	243
Toeristenbureaus	243
Uitgaan	243
Veiligheid en criminaliteit ..	243
Verloren voorwerpen.....	243
Websites.....	243
Wellnesscentra	244
Winkelen	244
Zakenreizigers	244

Taal

Bahasa Indonesia.....	245
Aanspreekvormen	245
Algemeen.....	245
Borden	245
Dagen van de week.....	246
Eten en drinken.....	246
Getallen.....	246
Richtingen en vervoer	246
Winkelen	247
Woordenlijst	247

Lezenswaard

Algemeen	248
Andere <i>Insight Guides</i>	248
Fictie.....	248
Geschiedenis en cultuur	248
Kunst, muziek en dans	248
<hr/>	
Fotoverantwoording	249
Colofon	250
Index.....	251

VERVOER: BALI

De in dit hoofdstuk vermelde prijzen waren bij het ter perse gaan van deze gids correct, maar de prijzen in Indonesië stijgen snel; houd er rekening mee dat u meer moet betalen dan hier is aangegeven.

REIZEN NAAR BALI

Met het vliegtuig

Vanuit Amsterdam en Brussel gaan geen rechtstreekse vluchten naar **Ngurah Rai International Airport** (ook wel aangeduid als luchthaven Denpasar, tel. 0361-9351011) op Bali, dus u dient rekening te houden met een overstap, bijvoorbeeld in Bangkok, Hongkong, Kuala Lumpur of Singapore. Sommige internationale luchtvaartmaatschappijen vliegen binnen Indonesië alleen op Jakarta, vanwaar regelmatig binnenlandse vluchten naar Bali vertrekken (de vliegtijd vanaf Jakarta bedraagt 80 minuten).

De luchthaven, die in 2013 geheel is gerenoveerd, heeft 17 gates: drie voor de terminal voor binnenlandse vluchten en 14 voor de internationale terminal. Deze internationale terminal is geïnspireerd op Balinese bouwkundige elementen en heeft gescheiden hallen voor aankomende en vertrekkende passagiers. De 62 check-in-balies zijn voorzien van elektronische weegapparatuur en bagagebanden.

In de internationale terminal vindt u gebedsruimtes, douches en massagefaciliteiten. Er zijn verschillende lounges - sommige met een speelruimte voor kinderen en televisie met films, nieuws, amusement en sport - evenals een postkantoor, bank, wisselkantoor, geldautomaten, restaurants, cafés, bars, VIP-lounge, taxifreeshops, een kranten- en tijdschriftenwinkel,

apotheek, cadeaushop, reisbureau, faciliteiten voor gehandicapten, een informatiebalie en balies van autoverhuurders.

Als u Bali verlaat met een binnenlandse luchtvaartmaatschappij is het aan te raden uw reservering te herbevestigen; sommige binnenlandse maatschappijen verkopen meer tickets dan er plaatsen in het vliegtuig zijn. Voor internationale vluchten is herbevestiging tegenwoordig over het algemeen niet nodig.

U dient minstens twee uur voor vertrek in te checken. De luchthavenbelasting is bij de prijs van het ticket inbegrepen.

Vanuit Nederland en België

Vanuit Nederland en België

Vanuit Amsterdam biedt de KLM de beste verbinding met Bali. Het toestel maakt een tussenstop in Singapore. Ook Singapore Airlines vliegt met een overstap in Singapore naar Bali. Malaysia Airlines vliegt via Kuala Lumpur op Bali, Cathay Pacific via Hongkong, China Southern via Guangzhou en Thai Airways in samenwerking met Lufthansa via München of Frankfurt en Bangkok. Op <http://bali.startpagina.nl> vindt u diverse links naar vliegtickets en reisspecialisten.

Vanuit Brussel gaan geen rechtstreekse vluchten naar het Verre Oosten, maar moet u eerst naar Amsterdam, München of Frankfurt.

Met de minibus of auto

Op Java kunt u met een kleine groep voor rond de Rp 3.500.000 per dag een minibus met airconditioning en chauffeur huren om naar Bali te reizen. Brandstof, eten en accommodatie komen daar nog bij. U bent dus ongeveer evenveel kwijt als voor een vliegreis, maar daar staat tegenover dat u een stuk meer te zien krijgt, zeker als u onderweg de tijd neemt om uitstapjes te maken. Bedenk dat er altijd over de prijs onderhandeld kan worden. U kunt op Java een auto huren om zelf naar Bali te rijden, maar dat kost ongeveer evenveel als een auto met chauffeur.

Met de bus

Budgetreizigers die een nachtbus (*bis malam*) van Java naar Bali nemen, moeten bedenken dat veel chauffeurs op de onverlichte wegen veel te hard rijden (er zijn zelfs gevallen bekend dat ze achter het stuur in slaap vielen). Bovendien zijn

Luchtvaartmaatschappijen

Nationaal

Garuda: tel. 0804-1807807;

www.garuda-indonesia.com

Lion Air: tel. 021-63798000;

www.lionair.co.id

Internationaal

KLM: tel. 020-5216262

(Nederland); 0361-756126 (Bali);

www.klm.com

Air Asia: tel. 021-29270999;

www.airasia.com

Cathay Pacific: tel. 001-803-

8529072 of 0361-9353942;

www.cathaypacific.com

China Airlines: tel. 0361-754856;

www.china-airlines.com

EVA Air: tel. 0361-756488;

www.evaair.com

Japan Airlines: tel. 021-572 3211;

www.jal.com

Malaysia Airlines: tel. 0361-

4727811; www.malaysiaair.com

Singapore Airlines: tel. 0361-

9361547; www.singaporeair.com

Qatar Airways: tel. 0361-752222;

www.qatarairways.com

Thai Airways: tel. 0361-288141;

www.thaiairways.com

VERVOER: LOMBOK

REIZEN NAAR LOMBOK

Met het vliegtuig

Bandara Internasional Lombok (de internationale luchthaven, afgekort tot BIL, tel. 0370-6157000) werd in 2011 geopend en is het enige vliegveld op Lombok. Het ligt bij Tanak Awu, Praya. Als u bij aankomst een visum nodig hebt, kunt u dit op het vliegveld krijgen. Tot de faciliteiten behoren een balie voor hotelreserveringen, cafés, geldwisselkantoren, geldautomaten en internettoegang. Het vliegveld wordt voornamelijk aangedaan door binnenlandse vluchten uit andere delen van Indonesië. **Garuda Indonesia** (www.garuda-indonesia.com) vliegt dagelijks tussen Kuala Lumpur in Maleisië en Lombok, met een korte tussenstop in Jakarta. Andere maatschappijen die op Lombok vliegen zijn Air Asia, Silk Air en Singapore Airlines. **Silk Air** vliegt drie keer per week rechtstreeks tussen Lombok en Singapore, en **Air Asia** verzorgt elke dag rechtstreekse vluchten tussen Lombok en Kuala Lumpur in Maleisië. Verder zijn er geen rechtstreekse vluchten tussen Lombok en landen buiten Indone-

sië; passagiers zullen altijd moeten overstappen in Jakarta of op Bali.

Garuda Indonesia verzorgt dagelijks rechtstreekse vluchten tussen Lombok, Bali, Surabaya, Makassar en Jakarta. **Lion Air** vliegt dagelijks tussen Lombok, Bali, Jakarta en Surabaya. **Trans Nusa Air** vliegt dagelijks tussen Lombok, Sumbawa en Bima. **Wings Air** (Lion Air) vliegt dagelijks tussen Lombok, Bali en Surabaya.

De luchthavenbelasting voor zowel internationale als binnenlandse vluchten zijn bij de prijs van het ticket inbegrepen.

Met de boot

De schilderachtige overtocht van Bali naar Lombok maakt het ongebruikelijk om naar en van de aanlegplaats van de veerboten te reizen meer dan goed. Om de twee uur vertrekt een veerboot van **Padangbai** (Bali) naar **Lembar** (Lombok), dat circa 20 km ten zuiden van Mataram ligt; de oversteek duurt ongeveer vier uur. Een enkele reis kost circa Rp 40.000. Padangbai ligt op ongeveer 2 uur rijden van Kuta en Zuid-Bali, afhankelijk of u met eigen of openbaar vervoer komt. Sta dus vroeg op of, beter nog, reserveer voor de dag vóór vertrek een hotelkamer in Candidasa in Oost-Bali, dat slechts twintig minuten rijden van Padangbai ligt.

Lembar ligt op ongeveer een uur rijden van Senggigi. Regel uw eigen vervoer naar de haven en koop daar de tickets bij de balie of neem een gerenommeerde touroperator in de arm die zowel vervoer als overtocht voor u regelt.

De betrouwbaarste touroperator is **Perama Tours**, die een compleet arrangement aanbiedt, waarbij het busvervoer vanaf allerlei locaties op Bali en Lombok naar de haven, het ticket voor de veerboot en het ver-

voer vanaf de haven op Lombok naar uw bestemming zijn inbegrepen.

Perama Tours: tel. 0361-751875, www.peramatur.com.

Snelle veerdiensten

Er zijn twee snelle veerdiensten van Bali naar Lombok: **Gili Cat** (www.gili.cat.com) vertrekt dagelijks vanuit Padangbai, circa Rp 600.000 enkele reis, en **Blue Water Express** (www.bwsbali.com), vaart dagelijks vanuit Tanjung Benoa, circa Rp. 690.000 enkele reis. Vanaf Bali doen deze snelle boten eerst Teluk Kodek op Lombok aan, voordat ze doorvaren naar Gili Trawangan.

VERVOER OP LOMBOK

Vanaf de luchthaven

Lombok International Airport ligt 28 km van Kuta en 50 km van Senggigi. Gasten van de grote hotels worden van de luchthaven opgehaald: bel als u bent aangekomen of neem contact op met de vertegenwoordiger in de aankomsthal. Als u geen transfer met uw hotel of uw reisbureau hebt geregeld, neem dan een van de blauwe luchthaventaxi's die bij de aankomsthal staan. Koop eerst een voucher bij de balie; de prijzen naar alle locaties op Lombok staan op een bordje dat aan de muur hangt. De luchthaventaxi's hebben hier een monopolie en de prijzen zijn doorgaans hoger dan die van met meters uitgeruste taxi's die elders op Lombok rijden.

Oriëntatie

Lombok is een uitstekende bestemming voor wie aan de drukte van Bali wil ontsnappen; veel toeristen brengen dan ook een bezoek aan beide eilanden. Voor zowel Lombok

Luchtvaartmaatschappijen

Internationaal

SilkAir: tel. 0370-628254; www.silkair.com

Nationaal

Garuda Indonesia: tel. (call-centrum) 080-41807807
Luchthaven: tel. 0370-649100, www.garuda-indonesia.com

Wings/Lion Air: tel. 080-417788
99 of 02163798000, www.lionair.co.id
TransNusa Air: tel. 0361-8477454, www.transnusa.co.id

PRAKTISCHE INFORMATIE

A

Accommodatie

Bali

De keuze aan accommodatie is op Bali ongelofelijk groot, van exclusieve, luxe resorts tot eenvoudige *losmen* (een soort pensions) waar men logeert bij een plaatselijke familie.

De luxe hotels van Bali behoren tot de beste ter wereld en bieden naast uitstekende service voortreffelijke faciliteiten. Behalve internationale vijfsterrenketens als Hyatt, Hilton, Four Seasons en Conrad vindt u er ook eersteklas plaatselijke ketens, evenals boutique hotels. Bali is ook de enige plek ter wereld met drie bekroonde Aman-resorts - waar de puissant rijken der aarde hun toevlucht zoeken.

Als de onpersoonlijkheid van een hotel u niet trekt, kunt u voor een privévilla kiezen. Veel rijke Indonesiërs uit Jakarta en buitenlanders hebben een luxueuze woning op Bali laten bouwen - deze worden dikwijls op dag- of weekbasis aan toeristen verhuurd. Een villa kan variëren van een vakantiehuisje aan het strand met één slaapkamer tot een luxueuze villa met acht slaapkamers en alle denkbare faciliteiten. Bij bijna elke privévilla hoort een zwembad en vele zijn voorzien van een keuken en hebben eigen personeel - van huishoudsters en koks tot chauffeurs, bewakers en onderhoudsmensen voor het zwembad. Ook de locaties zijn divers: sawa's, jungle, strand, boven op een klif, aan een rivier of in de bergen.

Elke regio heeft iets bijzonders te bieden; door de jaren heen hebben zich in elk toeristisch centrum van Bali eigen 'subculturen' ontwikkeld. De infrastructuur van Zuid-Bali is het meest op toeristen ingesteld, terwijl het gebied rond Ubud veel be-

zoekers trekt die wat meer rust zoeken. De meer afgelegen streken van Bali (in het oosten, noorden en westen en in het centrale berggebied) hebben hun eigen charme.

In het hoogseizoen (juli-september) en tussen Kerst en Oud en Nieuw doet u er verstandig aan te reserveren. Vrijwel alle hotels brengen belasting en een bedieningstoeslag van in totaal 21 procent in rekening. Een aantal kleinere brengt uitsluitend de 10 procent belasting in rekening.

Dikwijls zijn op de websites van de hotels interessante aanbiedingen en arrangementen te vinden. Wanneer u rechtstreeks belt geldt de ongeschreven regel dat u over de prijs kunt onderhandelen, vooral in het laagseizoen.

Lombok

Zeker in vergelijking met die op Bali is de accommodatie op Lombok relatief goedkoop - zelfs in het westen, waar al langere tijd een toeristische infrastructuur aanwezig is.

In alle steden en in de belangrijkste toeristenbestemmingen zoals Kuta (aan de zuidkust), Senggigi (aan de westkust), en de Gili-eilanden zijn goedkope *losmen* te vinden. Daarnaast zijn op Lombok inmiddels enkele middenklasse- en boutique hotels geopend, evenals verschillende luxe resorts die zich op toeristen met een grotere beurs richten.

Kleine hotels tellen vaak 10 procent belasting bij de rekening op, grote hotels rekenen 21 procent.

Adressen

Straatnamen op Bali en Lombok kunnen voor veel verwarring zorgen; omdat een bepaalde historische of politieke figuur niet meer - of juist wel weer - in de gratie was, hebben veel straten een nieuwe naam gekregen. Vaak gebruikt de plaatselijke bevolking nog steeds de oude

Alarmnummers

Bali

Bali heeft een algemeen alarmnummer: 112. Dit is het nummer van een modern communicatiecentrum waar alle noodgevallen op het eiland worden gecoördineerd. Andere nummers zijn:

Ambulance: 118
Brandweer: 113
Immigratie: 227828
Politie: 110

Lombok

Ambulance: 623498 of 118
Brandweer: 672013 of 113
Regionaal politiebureau: 110
Toeristenpolitie: 672013
Immigratie: 635333 of 635520

naam, terwijl op het straatnaambordje altijd de nieuwe staat.

In toeristenplaatsen komt het voor dat een straat een bijnaam heeft die is afgeleid van een restaurant, nachtclub of hotel (zoals Double Six Street voor de Jalan Arjuna en de Jalan Oberoi voor de Jalan Laksmana).

Huisnummers leiden tot nog veel meer verwarring. Hoewel panden in sommige wijken door de overheid zijn hernummerd, is een straat waar de huizen opeenvolgende nummers hebben een zeldzaamheid. En om het nog ingewikkelder te maken: in dezelfde straat komen dikwijls identieke huisnummers voor (sommige mensen gebruiken simpelweg hun geluksnummer als huisnummer). Verder hebben huizen en bedrijven soms nummers als 100X, 100XX en 1000X.

De *Periplus Bali Street Atlas* en de *Nelles Map Bali and Lombok* zijn nuttige informatiebronnen. Taxichauffeurs oriënteren zich meestal aan de hand van lokale herkenningspunten.

BAHASA INDONESIA

In toeristische gebieden op Bali begrijpen veel mensen Engels; veel plaatselijke gidsen spreken naast Engels ook een beetje Frans en Duits.

De archipel kent meer dan 350 talen en dialecten; overal wordt echter ook de nationale taal Bahasa Indonesia gesproken, die gemakkelijk te leren is. Deze taal is afgeleid van het Oudmaleis, eeuwenlang de handelstaal in dit gebied. Bahasa Indonesia werd in 1928 door de nationalistische beweging voor het eerst gepropageerd als 'taal van nationale eenheid', een politiek instrument om de diverse religieuze en etnische groepen van het eilandrijk samen te brengen. Bahasa Indonesia is ook de officiële taal en wordt gebruikt in de handel, op scholen en in de media.

Bahasa wordt in het Romeinse alfabet geschreven. Het is een van de gemakkelijkst te leren gesproken talen ter wereld, omdat er geen onderscheid wordt gemaakt tussen enkelvoud en meervoud, mannelijk en vrouwelijk, en in de werkwoorden tussen heden en verleden. Bovendien kan één woord vaak de betekenis van een hele zin overbrengen.

De grammatica kent een paar basisregels. De verleden tijd wordt aangegeven door voor het werkwoord het woord *sudah* of *belum* toe te voegen, de toekomstige tijd krijgt het woord *akan* voor het werkwoord. Het woord *pergi* wordt bijvoorbeeld gebruikt om aan te geven dat iemand 'gaat', 'ging' en 'is gegaan', en *makan* om te zeggen dat iemand 'eet', 'at' en 'heeft gegeten'. *Saya sudah makan* betekent 'ik heb al gegeten', *saya belum makan* 'ik heb nog niet gegeten' en *saya akan pergi* 'ik ga zo'. Een meervoud wordt vaak gevormd door een herhaling van het zelfstandig naamwoord: *anak* (kind), *anak anak* (kinderen).

De spelling is fonetisch, met enkele bijzonderheden: de 'c' wordt

uitgesproken als 'tsj' (bijvoorbeeld Candidasa, Canggu), de 'g' is altijd hard [zoals in 'goal', bijvoorbeeld gamelan, Garuda], de 'y' wordt uitgesproken als 'j' (bijvoorbeeld Yogyakarta), de 'c' wordt soms gespeld met 'tj' (bijvoorbeeld Tjampuhan in plaats van Campuhan), de 'j' kan ook met 'dj' worden gespeld (bijvoorbeeld Djakarta in plaats van Jakarta) en er is geen letter 'v' (november wordt gespeld als nopember).

Een bijvoeglijk naamwoord komt altijd achter het zelfstandig naamwoord: *rumah* ('huis') *besar* ('groot') betekent 'groot huis'. De woordvolgorde is doorgaans onderwerp-werkwoord-voorwerp, bijvoorbeeld *saya* ('ik') *mau* ('wil') *minum* ('drinken') *air* ('water') *dingin* ('koud'). Het bezittelijk voornaamwoord komt na het zelfstandig naamwoord: *rumah saya* is 'mijn huis'. Een vraag wordt gevormd door simpelweg de intonatie te veranderen, zoals *Mau minum?* ('Wil je wat drinken?').

Indonesiërs tonen altijd respect als ze anderen aanspreken, vooral ouderen. Een oudere man wordt aangesproken met *bapak* of *pak* ('vader') en een oudere vrouw met *ibu* of *bu* ('moeder').

Zowel Bali als Lombok kent een eigen, inheemse taal, Bahasa Bali en Bahasa Sasak, die moeilijker te leren zijn. Op beide eilanden wordt echter ook Bahasa Indonesia gesproken.

Aanspreekvormen

ik *saya*
 jij/u *saudara* (formeel); *anda/kamu* (informeel)
 hij, zij *dia*
 wij *kami* (exclusief de toehoorder)
 wij *kita* (inclusief de toehoorder)
 jullie *saudara-saudara*
 meneer *bapak, pak*
 mevrouw *ibu, bu*
 juffrouw *nona*

Algemeen

dank u *terima kasih*
goedemorgen *selamat pagi*
goededag *selamat siang*
goedemiddag *selamat sore*
goedenavond/nacht *selamat malam*
tot ziens (tot vertrekkende persoon) *selamat jalan*
tot ziens (tot blijvende persoon) *selamat tinggal*
het spijt me *ma'af*
welkom *selamat datang*
kom binnen *silahkan masuk*
ga zitten *silahkan duduk*
hoe heet u? *siapa nama saudara?*
ik heet... *nama saya...*
waar komt u vandaan? *dari mana?*
ik kom uit... *saya datang dari...*
hoe gaat het? *apa kabar?*
het gaat goed *kabar baik*
aangenaam kennis te maken *senang berkenalan dengan anda*
tot straks *sampai jumpa lagi*
alstublieft (verzoek) *tolong*
alstublieft (aanbiedend) *silakan*
graag gedaan *kembali of sama-sama*
ik begrijp het niet *saya tidak mengerti*
ik spreek geen Indonesisch *saya tidak mengerti bahasa*
wat is dit? *apa ini?*
neem me niet kwalijk *permisi/ma'af*
help me alstublieft *tolonglah saya*

Borden

open *buka, dibuka*
gesloten *tutup, ditutup*
ingang *masuk*
uitgang *keluar*
niet aanraken *jangan pegang*
verboden te roken *jangan merokok*
duwen *dorong*
trekken *tarik*
poort *pintu*
loket *loket*
kaartje *karcis*
informatie *keterangan*
stad *kota*
markt *pasar*